

Anali Dubrovnik 42 (2004): 131-148

131

Izvorni znanstveni rad
UDK 393.1(497.5 Dubrovnik)"17/18"
Primljeno: 19.11.2003.

DRŽAVNI POGREBI U DUBROVNIKU (17.-18. STOLJEĆE)

NELLA LONZA

SAŽETAK: Autorica raščlanjuje oblike državnih pogreba kneza, tajnika, dubrovačkog nadbiskupa i stonskog biskupa u 17. i 18. stoljeću. Pri tome ukazuje na njihovu transformaciju razdvajanjem "privatnog" i "službenog" obreda a tragom uvođenja pogrebne lutke istražuje ritualnu slojevitost i teatralizaciju ceremonijala. Uz pomoć usporedbe s drugim europskim sredinama, autorica ustanovljuje i tumači posebnosti dubrovačkih pogrebnih rituala te ističe njihovu vrijednost za emitiranje slike o vlasti i poretku.

Dubrovačka je država održavala posebne, svečane pogrebne rituale za osobe koje su stajale na čelu institucija državne vlasti (knez), administrativnog aparata (državni tajnik) i crkvene strukture (nadbiskup, stonski biskup).¹ Ti su se obredi oblikovali kroz dugo vrijeme, transformirajući se, pročišćavajući i poprimajući nove elemente, te prilagođavajući se ukusu vremena. U zreloj formi, oko 1700., njihov je tijek fiksiran u Ceremonijalnoj knjizi - priručniku u kojem su sabrani obrasci najvažnijih državnih rituala - a ondje je zabilježeni i niz primjera iz 18. stoljeća iz kojih se mogu razabrati daljnje izmjene i nove varijante.²

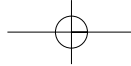
¹ Zanimljivo je istaknuti da je mletački ceremonijal također regulirao samo tri analogna pogrebna rituala: za dužda, velikog kancelara i mletačkog patrijarha (Bianca Mazzarotto Tamassia, *Le feste veneziane: I giochi popolari, le cerimonie religiose e di governo*. Firenze: Sansoni, 1961: 225). Glede pogreba drugih dužnosnika, dubrovačka Ceremonijalna knjiga određuje jedino dvostruko postolje za odar malovijećnika ili čuvara pravde (*Cerimoniale* I, ser. 21.1. /*Leggi e istruzioni - Manuali pratici del cancelliere*/, sv. 8, ff. 104v, 105v, Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD).

² *Cerimoniale* I, ff. 83r-94r, 112v-125v, 184r-200v.

Nella Lonza, znanstveni je suradnik Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik.

Kada bi netko umro kao knez Republike, njegov se pogreb odvijao po posebnom državnom ceremonijalu³ na koji pokojnikova obitelj gotovo uopće nije mogla utjecati.⁴ Protokol je tražio od kneževih bližnjih da o njegovoj smrti smjesta obavijeste Malo vijeće, a za slučaj da ovi to u pometnji propuste učiniti, za dojavu je bio zadužen i kapetan zdura.⁵ Malo vijeće moralo je s tom činjenicom biti upoznato odmah, ne samo radi blagovremene pripreme posmrtnih obreda, nego napose radi poduzimanja neodgodivih mjera kako bi se spriječilo da u tom međuvlašću tko ne prisvoji ili ne zlouporabi državne insignije povjerene knezu: prsten koji nosi knez na vlasti⁶ i ključ ormara u kojem su pohranjeni državni pečati.⁷ Istodobno s tim žurnim koracima u funkciju kneževog zamjenika stupao je najstariji malovijećnik,⁸ a ako je taj bio odsutan ili bolestan, onda sljedeći član Malog vijeća po starosti.⁹ Zamjenik je odmah prelazio u Dvor i ostajao u službi do nastupa novog kneza početkom sljedećeg mjeseca.

Čim je osiguran kontinuitet obavljanja poglavarске funkcije, pristupalo se organiziranju priprema za knežev pogreb. Nakon što je Malo vijeće donijelo načelne odluke, za njihovu provedbu zaduživalo je tri vlastelina iz svog krila,¹⁰ kojima je u organizaciji pomagalo osoblje kancelarije.¹¹ Spomenuti povjerenici Malog vijeća morali su se pobrinuti za primjereno izlaganje lijesa i tijek pogrebnog obreda, za pozive crkvenim velikodostojnicima i državnim dužnosnicima koji su odsutni iz grada¹² te obavijesti

³ Kratki članak o ovoj temi, na temelju podataka iz *Cerimoniale* objavio je Stjepan Ćosić, »Pogreb kneza u starom Dubrovniku.« *Dubrave hrid* 2 (1994): 15-16.

⁴ Obitelj je smjela jedino na vlastiti trošak odar u crkvi ukrasiti većim brojem svijeća (*Cerimoniale* I, f. 84v). Nakon što je pogreb sredinom 18. st. razdvojen u dvije faze, obitelji je prepušteno oblikovanje "privatnog" dijela pogreba.

⁵ *Cerimoniale* I, f. 84r.

⁶ Vjerojatno je riječ o prstenu pečatnjaku, kakav je knez nosio već u 14. stoljeću (*Odluke veća Dubrovačke Republike* II, izd. Mihajlo Dinić. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, III.21. Beograd: SANU, 1964: 488).

⁷ *Cerimoniale* I, f. 84r.

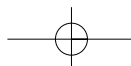
⁸ Po istoj logici u Veneciji je funkcije umrlog dužda do izbora njegovog nasljednika preuzimao najstariji član Kolegija (B. Mazzarotto Tamassia, *Le feste veneziane*: 225).

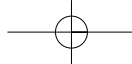
⁹ *Cerimoniale* I, ff. 83r, 84r.

¹⁰ *Cerimoniale* I, ff. 84r, 92r.

¹¹ *Cerimoniale* I, f. 92v.

¹² Za primjere tih pisama v. *Cerimoniale* I, ff. 89v-91v.

gradskim i prigradskim bratovštinama koje su se priključivale pogrebnoj povorci.¹³ Za knežev sprovod u 17. stoljeću odobravao se trošak iz državne blagajne od sto perpera,¹⁴ no ta je svota kasnije sigurno morala biti znatno viša.

Pogreb je najavljivalo zvono Velikog vijeća, koje je počinjalo tući već u ponoć uoči pogrebnog dana i nije prestajalo zvoniti sve dok lijes nije bio položen u grob i pokop završio. Rano izjutra tijelo se izlagalo u prostoriji dvora koja je bila zastrta crnom suknom. Odar se postavljao na povišeno, bio je pokriven crnom tkaninom i natkriven crnom nebnicom. Oko njega su gorile krupne svijeće, a potkraj 18. stoljeća postavljao se i stolić na kojem je, uz dvije svijeće, stajala posuda s blagoslovljenom vodom, škropilica, kadionica i križ.¹⁵

Pokojnik je ležao u otvorenom lijesu, odjeven u crveno kneževsko ruho. Kao i u službi, nosio je privjes (stolu) i kneževski prsten. Uz tijelo su se polagali zlatni lanac, ostruge i mač, darovi kraljeva Sigismunda i Matije Korvina, znakovi kneževske časti koji su se vadili iz riznice samo za tu prigodu.¹⁶

Na dan pogreba, dok su u Dvoru duhovnici nad pokojnikom provodili početne crkvene obrede, u susjednoj zgradi Vijećnice okupljalo se Veliko vijeće u punom broju. Skup je počimao formalno, kao i bilo koja sjednica tog tijela, provjerom nazočnosti i izricanjem globa neopravdano odsutnima. Važno je istaknuti da su se u ovoj žalobnoj prigodi izostavljali znakovi funkcije i hijerarhije, a isticalo jedinstvo plemićke zajednice. Zato knežev zamjenik i čuvari pravde nisu sjedili na svojim uobičajenim uzdignutim mjestima, već u klupama s drugim patricijima.¹⁷

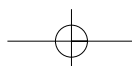
¹³ *Cerimoniale* I, f. 84rv. Primjer pismenog poziva knezovima Astoreje da obavijeste bratovštine sa svog područja o kneževom pogrebu donosi *Cerimoniale* I, f. 91r.

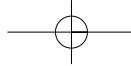
¹⁴ *Cerimoniale* I, f. 84r.

¹⁵ *Cerimoniale* I, ff. 84v, 92v-93v.

¹⁶ *Cerimoniale* I, f. 85r. Ivan Bach, »Mač dubrovačkog kneza, dar Matije Korvina.« *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 18 (1970): 61-73; Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 295, 315. Tijelo mletačkog dužda bilo je također odjeveno u crveno svečano ruho s duždjevskom kapicom, jednom od najvažnijih insignija. Uz noge s jedne su strane bile položene ostruge a s druge obrnuto okrenut mač. Usp. Venice: *A Documentary History, 1450-1630*, ur. David Chambers i Brian Pullan. Oxford-Cambridge, Mass.: Blackwell, 1992: 45.

¹⁷ *Cerimoniale* I, f. 85r.

Veliko vijeće izabiralo je deset plemića koji će lijes ponijeti na ramenima,¹⁸ ne spuštajući ga sve dok ne dođu do odra postavljenog u ukopnom svetištu kod dominikanaca ili franjevac.¹⁹ Birana su i osmorica koja će ih s krupnim svijećama u ruci pratiti do grobnice. Odaziv tim dužnostima nije bio prepušten dobroj volji i pijetetu pojedinca, već je država prijetila strogim kaznama onima koji bi se oglušili.²⁰ Ova osamnaestorica odlazila su tada u prostoriju u kojoj je bio izložen pokojnik, te se s lijesom vraćala do vrata vijećnice. Tu im se pridruživao knežev zamjenik, odjeven u žalobno ruho crne ili ljubičaste boje, i malovijećnici. Ispred lijesa, na samom čelu povorke koja se uto već počimala oblikovati, koračali su zduri s dvojicim svojih kapetana u ljubičastoj odori bez ovratnika. Po silasku niz glavno stubište dvora, u atriju su se povorci pridruživali redom najbliži rođaci, zaogrnuti korotnim plaštevima s kukuljicom, pa ostalo plemstvo. Crkveni dostojanstvenici i kanonici u svečanom crkvenom ruhu čekali su pod vanjskim trijemom i ondje zauzimali za njih predviđeno mjesto tik ispred lijesa, a iza zdura uključivali su se predstavnici bratovština u haljama, sa svojim križevima i debelim svijećama.²¹ Sastav povorke, njezino formiranje i slijed bili su temeljito promišljeni tako da istaknu državnu vlast i vladajući stalež kojem je pokojnik pripadao, da osiguraju "najjači postav" iz crkvenih redova a također osiguraju prikaz društvenog jedinstva i sklada.²² Pomoću ceremonijala ni u ovoj prilici nije propušteno uputiti poruke o staleškom društvenom slogu, snazi i uzajamnoj potpori patricijata, te o važnosti i časti državne službe.

Povorka se od Dvora upućivala do obiteljske grobnice u franjevačkoj ili dominikanskoj crkvi, gdje je već bio pripremljen odar. Nakon što je nadbiskup odslužio svečanu misu, držao se nadgrobni govor²³ a po završetku pogrebnih obreda lijes se prenosio do grobnice i u nju polagao. Državni je tajnik tada, u pratnji zdura, odlazio do pokojnog kneza i odmjerenim i svečanim

¹⁸ Taj običaj spominje i Giacomo Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*. Ragusa, 1790: 266.

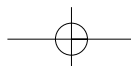
¹⁹ *Cerimoniale* I, ff. 88v-89r.

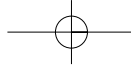
²⁰ Prema *Cerimoniale* I, f. 84, propisana je globa od 25 perpera, no u primjeru iz 1697. prijeti se čak petnaestodnevnom zatvorom sa zaključanim vratima (*Cerimoniale* I, f. 89r).

²¹ *Cerimoniale* I, ff. 85rv, 93r.

²² Povorka koja je u 15. st. u Mletačkoj Republici pratila pogreb dužda bila je dijelom sličnog sastava: bratovštine sa križevima, svećenstvo i redovnici, kanonici Sv. Marka. Međutim, prema opisu stranog putopisca, čini se da u pogrebnoj procesiji nije išlo svo plemstvo, uostalom daleko mnogobrojnije nego u Dubrovniku (usp. Venice: *A Documentary History*: 45).

²³ *Cerimoniale* I, f. 86r.

kretnjama skidao mu s ruke knežev prsten, kojeg je donosio i predavao kneževom zamjeniku. Time je crkveni obred bio završen, no prije povratka u knežev dvor zamjenik s pratnjom odlazio je domu najbližeg pokojnikovog srodnika, gdje je, pohvalivši razboritost i druge vrline umrloga, izražavao sućut okupljenoj rodbini.²⁴

S povratkom kneževog zamjenika u dvor pogrebni je ritual bio zaokružen i tek se tada gradski život počimao vraćati uobičajenim ritmovima. U međuvremenu, naime, nisu djelovale državne službe, bili su zatvoreni svi dućani i bio je zabranjena bilo kakva radna aktivnost na otvorenom.²⁵ Nizom znakova iskazivala se javna žalost za pokojnikom: stijegovi su se spuštali na pola koplja,²⁶ bubanj koji je pratio zatvaranje gradskih vrata uoči pogreba i njihovo ponovno otvaranje²⁷ bio je zastrt crnom tkaninom i udarci su bili prigušeni, vojnici su muškete nosili ispod ruke s cijevi prema podu, stražari na vratima Dvora okretali su helebarde vrškom nadolje, službenici su preko odore prebacivali crnu lentu, nisu se otvarali prozori Dvora niti preko doprozornika prebacivali uobičajevni ukrasni sagovi.²⁸ Ako bi se dogodilo da knez umre u pokladno vrijeme, sve su se javne svečanosti i privatna slavlja prekidala dok ne bi bio pokopan: nije bilo maškarata, plesova niti se trčao prstenac; obustavljale su se sve pripreme za predstave i igre, uklanjala pozornica pred dvorom i rujevina posuta za alkarsko nadmetanje.²⁹ Međutim, dok je knez bio na samrti, program slavlja nije se potpuno zaustavljao, ali se odvijao sa smanjenim sadržajem: primjerice, 1662. se, dok se Pavao Ivanov Menze u dvoru borio za posljednji dah, otkazan je ples krojača, no natjecanje u alci teklo je pred pročeljem nesmetano sve do časa kneževog "preseljenja iz ovoga u bolji život".³⁰ Već isto popodne nakon pogreba javni se život vratio u uobičajene tokove: nastavilo se s pokladnim veseljem i maskama, zaplesali su krojači i potrčao se prstenac.³¹

²⁴ *Cerimoniale* I, ff. 86v, 93rv.

²⁵ *Cerimoniale* I, ff. 87v, 93r.

²⁶ Tako je 1798. zbog smrti kneza Orsata Vladislavog Gozze napola spušten stijeg koji se vijorio na Orlandovom stupu povodom blagdana Ruke Sv. Vlaha, a i onaj na Lovrijencu (*Cerimoniale* I, f. 93r).

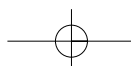
²⁷ *Cerimoniale* I, f. 87. Vidi i: G. P. Luccari, *Copioso ristretto*: 266.

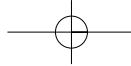
²⁸ *Cerimoniale* I, f. 87rv.

²⁹ *Cerimoniale* I, f. 88r.

³⁰ *Cerimoniale* I, f. 88r.

³¹ *Cerimoniale* I, f. 88v.

Unatoč postojanju preciznih obrazaca i običaja, bilo je teško pripreme valjano provesti u roku od svega nekoliko dana, koliko je leš mogao izdržati. Nakon smrti kneza Vladislava Sekovog Bucchia 1726., osobe velikih političkih zasluga,³² postalo je jasno da je takva žurba neprimjerena i neprihvatljiva³³ i da obred treba stubokom mijenjati. Prilika za preoblikovanje rituala ukazala se u ožujku 1746. kada je postajalo sve jasnije da knez Sabo Franov neće doživjeti kraj svog mjesečnog mandata. Još prije nego što je izdahnuo, u dane dok su mu moći Sv. Vlaha donosili na bolesničku postelju,³⁴ počele su rasprave o organizaciji pogreba. Tada je odlučeno da će tijelo biti prepušteno obitelji i položeno u grob iste večeri kada umre, a da će se pogrebne svečanosti održati na državni trošak u roku od mjesec dana u katedrali.³⁵ Da je ovo dobivanje na vremenu za pripreme bilo odista nužno, pokazuje pogreb Orsata Vladislavovog Gozze iz 1798., kada je "javni pogrebni obred" prvotno planirano za petnaesti dan, odgođen za tri dodatna dana jer stolnica još nije bila spremna.³⁶

S ciljem dobivanja na vremenu pogrebni obred je sredinom 18. stoljeća, dakle, razdijeljen u dvije cjeline: "privatni dio" odnosno polaganje tijela u grob, u koji se država nije miješala, i "javni dio" s postavljanjem svečanog odra u katedrali, zadušnicom, pohvalnim pogrebnim govorom i procesijom gradom. Odgoda drugog "čina" pogrebnog rituala donosila je znatne prednosti, jer se obred mogao pomno pripremiti i prebaciti u katedralu, prostor u kojem "scenografija" može biti bogatija a publika brojnija nego u sobi Dvora. Vlasti su, osim toga, upravo vapile za ceremonijalnim prigodama u kojima mogu

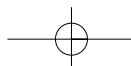
³² Pogrebni govor održao je učeni teolog u dubrovačkoj službi, Lodovico Moreno (Mirko Deanović, »Anciens contacts entre la France et Raguse.« *Annales de l'Institut français de Zagreb* 24-25 (1944): 90). Bucchia je zakopan kod dominikanaca, gdje je postavljen i nadgrobni natpis (Đuro Körbler, »Vićentije Petrović Dubrovčanin 1677.-1754.« *Rad JAZU* 186 (1911): 196). Zbog diplomatskih uspjeha kod cara Leopolda a osobito u poslanstvima kod sultana Mustafe II, kada je ishodio sniženje iznosa harača na trećinu, postavljena mu je i spomen-slika u dvorani Velikog vijeća (v. reprodukciju u Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, II. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980: 202).

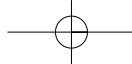
³³ Knez je umro u utorak 26. ožujka 1726. uvečer a pogreb je održan u narednu nedjelju (*Cerimoniale* I, f. 91v).

³⁴ *Acta Consilii Rogatorum*, ser. 3, sv. 162, f. 175rv (DAD).

³⁵ *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 162, f. 176rv; promjene u ritualu iz 1746. navedene su i u odluci Malog vijeća iz 1798. povodom pogreba Seka Vladislavovog Gozze (*Acta Minoris Consilii*, ser. 5, sv. 112, f. 95rv; DAD).

³⁶ *Cerimoniale* I, f. 92v. Orsat Gozze umro je uvečer 11. lipnja 1798., položen je u obiteljsku grobnicu kod franjevacu sljedeće večeri, a javni je pogreb održan 30. lipnja (*Cerimoniale* I, f. 92rv).

projicirati svoju idealiziranu sliku, a ukazivanje javne počasti pokojniku bio je savršen povod za uzveličati vrline patricijskog staleža i pokazati snagu dubrovačkog državnog ustroja.³⁷ Taj pomak s osobnog na staleško i državno, možda najbolje oslikava činjenica da je u obred uvedena lutka, zapravo kip s obličjem umrloga kneza.³⁸ Korištenje te "rekvizite" omogućilo je da novi ritual zadrži elemente staroga iz kojeg je izrastao, da pokojnik bude izložen, pa makar u obličju kipa i da se provedu uobičajene radnje, na pr. skidanje prstena s ruke. Pače, tjelesni element na neobičan je način potcrtan time što je uvedena procesija gradom s lijesom, koje dotada nije bilo.³⁹ Obred je odmah proširen u elementu koji je sada bio "lakše" izvediv, bez da je zasmetalo to što se zapravo nosi prikaza a ne pokojnikovi pravi zemni ostaci. U 18. stoljeću došlo je do još jedne naoko sitne izmjene protokola: plemići izabrani za nošenje lijesa samo su glumili da to čine, dok su lijes zapravo nosila četvori-ca skriveni ispod tkanine koja je padala do poda.⁴⁰ Sve ove promjene u zbroju: izlaganje pokojnikove lutke i procesija s njome gradom, te fingirano nošenje lijesa pridavale su pogrebnom obredu izvjestan kazališni efekt: svi su znali da tijelo nije pravo i da postoje skriveni nosači, no zdušno su glumili da je sve istinsko. Pa ako je Luccarijevo zapažanje da je knežev pogreb "malo odličniji nego kod plemića" za 16. st. točno,⁴¹ dva stoljeća kasnije ovaj se obred upravo kroz "predstavljanje" znatno udaljio od običnog sprovoda.

Usporedbom dubrovačkog kneževog pogreba s onima državnih poglavara u drugim srodnim sredinama još se jasnije ocrtava njegov značaj. U državama monarhijskog oblika jedan od najvažnijih elemenata pogrebne ceremonije bilo je legitimiranje prijenosa vlasti pa se nasljedniku davalo značajno i znakovito mjesto i u pogrebnoj povorci i u drugim dijelovima obreda.⁴² U republikama kojima je stajao na čelu izabrani poglavar, bilo je pak bitnije naglasiti da državni mehanizam djeluje bez obzira na trenutačnu "obezglavljenost" i da će mjesto na čelu biti ubrzo ponovno popunjeno. U Mletačkoj

³⁷ O tome vidi: Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 314.

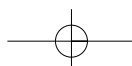
³⁸ U Ceremonijalnoj knjizi naziva se finto cadavere i figura (*Cerimoniale* I, f. 93rv).

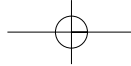
³⁹ *Acta Minoris Consilii*, sv. 112, f. 95rv. Išla je "kraćom rutom", iz katedrale kroz današnju Ulicu od puča do Široke ulice i Placom natrag.

⁴⁰ To je spomenuto u opisu sprovoda Orsata Gozze 1798. (*Cerimoniale* I, f- 93r).

⁴¹ G. P. Luccari, *Copioso ristretto*: 266.

⁴² Ralph E. Giesey, *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*. Travaux d'Humanisme et Renaissance, XXXVII. Genève: Librairie Droz, 1960: 41-49; Matteo Casini, *I gesti del principe: La festa politica a Firenze e Venezia in età rinascimentale*. Venezia: Marsilio, 1996: 88-89.

Republici situacija je bila dugačija nego u Dubrovačkoj zato što je duždevska čast bila doživotna i nosila znatan prestiž, pa se sistem ipak suočavao s izvjesnim "interregnumom" i napetostima oko izbora novog dužda. Zato je ondje pogrebni duždevski ritual trebao naglašeno pokazati da je vlada vječitā i trajna, pa su senatori nosili crvenu a ne žalobnu odjeću.⁴³ Dubrovački sustav redovite i česte smjene državnog poglavara oslobađao je pogrebni ritual takvog grčevitog demonstriranja kontinuiteta: znalo se da će s prvim danom sljedećeg mjeseca kneževa funkcija opet biti popunjena na redovit način, ponekad je bilo već poznato i ime novog kneza, a bilo je i potpuno jasno tko ga do tada treba zamjenjivati. Ceremonijal se zato mogao koncentrirati na druge elemente i poruke, koji su za dubrovačke prilike bili važniji. Nadalje, dok su grobnice mletačkih duždeva u bazilici Sv. Marka odnosno crkvi S. Giovanni e Paolo ostajale trajno označene,⁴⁴ dubrovački se knez polagao u svoj obiteljski grob. Time se, čim je završen ritual državnog pogreba, taj plemić vraćao u svoj "običan" patricijski status i privatni okoliš, iz kojeg je bio nakratko "posuđen" za kneževsku funkciju.

Dubrovačka je država priređivala sjajne pogrebe i svojim najvišim činovnicima - tajnicima Republike;⁴⁵ Republika, koja je inače dvaput okretala svaki dukat tom se zgodom bacala i u popriličan trošak.⁴⁶ Dugo vremena za tajnike Republike birali su se stranci,⁴⁷ no u 17.st. ta je služba prešla u ruke skupine rodbinski povezanih obitelji iz višeg građanskog sloja, upisanog u bratovštinu Antunina, iz koje su se novačili i drugi činovnici u državnim uredima.⁴⁸ Taj antuninski sloj oblikovao se kao pravi "treći stalež" uz vlastelu i

⁴³ B. Mazzarotto Tamassia, *Le feste veneziane*: 225; M. Casini, *I gesti del principe*: 46-53. Pri engleskim vladarskim pogrebima bio je također običaj da predsjednik parlamenta kao najvišeg sudskog tijela crvenom odjećom pokaže stalnost funkcije (R. E. Giesey, *The Royal Funeral Ceremony*: 9-10), a slična praksa postojala je i u Francuskoj (v. Edward Muir, *Civic Ritual in Renaissance Venice*. Princeton: Princeton University Press, 1981: 275, bilj. 73).

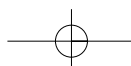
⁴⁴ M. Casini, *I gesti del principe*: 31.

⁴⁵ Sjajni je pogreb svakako bio priređen već 1490. tajniku Bartolomeu Sfondratiju, članu talijanske kancelarske obitelji koja se u Dubrovniku udomačila (Sebastijan Slade, *Fasti Litterario-Ragusini/Dubrovačka književna kronika*, izd. Pavao Knezović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001 (uz pretpisak izd. Venetiis 1767): 93 i 166, bilj. 177 i 182.

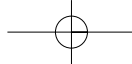
⁴⁶ Sredinom 18. st. za tu se prigodu odobravala svota od 100 dukata, a od 80-ih godina dvostruka (*Cerimoniale* I, ff. 113rv, 121v-122r).

⁴⁷ Stjepan Ćosić, »Prinos poznavanju tajništva i arhiva Dubrovačke Republike.« *Arhivski vjesnik* 37 (1994): 128.

⁴⁸ S. Ćosić, »Prinos poznavanju tajništva«: 129.

pučane: nepropusan, rodbinski isprepleten, sa statusnim povlasticama, od obiteljskog grba do pristupa uglednijim ženskim samostanima i prava na bolja mjesta u kazalištu.⁴⁹ Pojedini su državni rituali uključivali i službenike, a spomenuti je društveni sloj kao cjelina također dobio izdvojeno mjesto u nekim državnim obredima. Zbog odgovornosti i povjerenja, ta služba bila je najosjetljivija i najvažnija u čitavom administrativnom aparatu, ujedno i najviša dužnost na koju se mogao uspeti neplemić.⁵⁰

Tajnikov pogreb oblikovan je stoga tako da odgovara njegovom društvenom statusu i funkciji, no u nekim elementima približava se obrascu kneževog pogreba. Pogrebna je povorka kretala iz pokojnikove kuće, ali najbliži muški rođaci bili su pozvani u Dvor, da se ondje iz odaja tajništva pridruže ispraćaju.⁵¹ Lijes su nosili članovi bratovštine kojoj je pokojnik pripadao,⁵² a u sprovodu su, osim zdura, sudjelovali i svećenici te bratimi mnogih bratovština, noseći svijeće.⁵³ Povorci su se, kad je stigla do Dvora, priključivali knez, odjeven u žalobnu ljubičastu togu, Malo vijeće i rođaci, nakon čega je nastavljala prema crkvi gdje je grobnica tajnikove obitelji.⁵⁴ Oko odra, položenog na postolje od nekoliko stuba, zastrtog tamnom tkaninom i "urešenog" prikazima smrti, gorjelo je osamdesetak svijeća, uz one koje su osvijetljivale crkvene oltare.⁵⁵ Na postolju je bio pričvršćen grb Republike i ispod njega, nešto sitniji, tajnikov obiteljski grb.⁵⁶ Tajnikovoj je obitelji u pogrebnom obredu pripadalo mjesto uz bok Malog vijeća,⁵⁷ s tek nekim pojedinostima koje su ukazivale na njihov niži status: na pr. stolice na zadušnici bile su u istom redu s klupom

⁴⁹ O nekim povlasticama v. Nella Lonza, *Pod plaštem pravde: Kaznenopravni sustav Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Dubrovnik 1997: 83; S. Ćosić, »Prinos poznavanju tajništva«: 130-131.

⁵⁰ Potanje o službi i položaju tajnika v. S. Ćosić, »Prinos poznavanju tajništva«: 125-132.

⁵¹ *Cerimoniale* I, ff. 114 v, 118v-119r, 123v.

⁵² Pri pogrebu tajnika u posljednjem stoljeću Republike to je bila ugledna bratovština Sv. Rozarija (*Cerimoniale* I, ff. 115r, 119v, 125r).

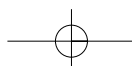
⁵³ *Cerimoniale* I, ff. 115r, 119v, 124v.

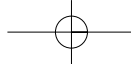
⁵⁴ *Cerimoniale* I, f. 115rv, 118v, 123v-124r. U svim slučajevima iz 18. stoljeća, opisanim u Ceremonijalnoj knjizi, grobnice tajničkih obitelji bile su kod dominikanaca (*Cerimoniale* I, ff. 114v, 115v, 117v).

⁵⁵ *Cerimoniale* I, ff. 113v-114v, 117v-118r, 122r-123r.

⁵⁶ *Cerimoniale* I, ff. 114r, 117v, 122v.

⁵⁷ Tekst u *Cerimoniale* I, f. 113v o tome je izričit: ... *che i parenti più stretti del Deffonto dovessero intervenire nella funzione con i signori Consiglieri del Minor Consiglio, e dovessero esser trattati in tutto come loro, ma in ultimo luogo...*

za malovijećnike, no bez klecala.⁵⁸ Nakon što bi nadbiskup odslužio pjevanu misu a prije nego što bi se okončali vjerski pogrebni obredi,⁵⁹ u počast pokojniku govorio je vješti govornik, kojem su to povjerile državne vlasti. Čim je pogreb završio, knez i Malo vijeće vraćali su se u dvor.⁶⁰

I tajnikov se pogreb 1774. razdijelio u dva obreda: privatnu sahranu ubrzo nakon smrti i državni počasni ritual kasnije.⁶¹ Povod tom razdvajanju i odgođi zadušnica bilo je nevrijeme sa snijegom, no već pri sljedećoj sekretarovoju smrti šest godina kasnije takav je obred odlukom Senata sankcioniran kao trajan.⁶² Nema sumnje da je novi oblik kneževog pogreba, star tek nekoliko desetljeća, utjecao na ovu transformaciju. Motivi su bili u osnovi isti: rješavanje "tehnoškog problema" leša podložnog raspadanju⁶³ uz dobivanje na vremenu za pripremu govora i drugih počasti,⁶⁴ a ista je bila i posljedica - daljnja ritualizacija ceremonijala.⁶⁵ Počelo se također uporabljati lutku s pokojnikovim likom,⁶⁶ koja je bila odjevena u tajničku togu, u jednoj ruci držala zapečaćeno pismo a u drugoj državni pečat kojim su se u tajništvu pečatila službena pisma.⁶⁷

Treći državni pogrebni ritual, onaj za nadbiskupa, znatnije se razlikovao od spomenutih. U njemu su se prepletale nadležnosti crkvenih i svjetovnih tijela a neki su njegovi dijelovi bili potanko uređeni crkvenim propisima, pa ga dubrovačke vlasti nisu mogle oblikovati po svojoj volji. Na pr. prema

⁵⁸ *Cerimoniale* I, ff. 121v, 124r.

⁵⁹ *Cerimoniale* I, ff. 114v, 120r.

⁶⁰ *Cerimoniale* I, ff. 120v, 124v.

⁶¹ *Cerimoniale* I, f. 117r.

⁶² *Cerimoniale* I, f. 121rv i *Acta Consilii Rogatorum*, sv. 188, ff. 212v-213r.

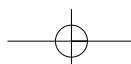
⁶³ Nakon smrti Điva Martola Facende u travnju 1800. privatni je pogreb, suprotno običajima, održan izjutra jer se "nije mogla čekati večer obzirom da leš nije mogao izdržati" (*Cerimoniale* I, f. 125r).

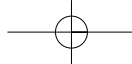
⁶⁴ U opisu pogreba Điva Natali Alettija 1743. zabilježeno je da je zbog kratkoće vremena govornik držao pred sobom napisani govor i više ga čitao nego govorio (*Cerimoniale* I, f. 116). Pri pogrebu Antuna Natali Aletija 1774. ne samo da je govornik već govorio napamet, nego je oko odra bilo izloženo više epigrama, natpisa u slavu pokojnika i počasni epitaf koji je sastavio Miho Milišić (*Cerimoniale* I, f. 120r).

⁶⁵ Na pr. 1780. obred pogrebne mise, počasnog govora i zadušnica prebačen je iz dominikanske crkve u katedralu. Ondje su uz pokojnikov odar sagrađene prave piramide od svijeća (*Cerimoniale* I, ff. 121r, 122v-123r).

⁶⁶ *Cerimoniale* I, f. 119r.

⁶⁷ *Cerimoniale* I, f. 119r. Te su se insignije, dakako, spremale po završetku pogreba (f. 120v).

Cerimoniale Romanum predviđen je bio postupak laganog balzamiranja kako bi tijelo moglo čekati pogrebni dan,⁶⁸ tako da nije došlo do razdvajanja pogrebnih obreda i uporabe kipa.

Državne su vlasti prvenstveno brinule da se zaštiti nadbiskupova imovina i prava njegovih nasljednika a ujedno spriječiti kakav samovlasni postupak do redovnog imenovanja vikara. S tim su ciljem smjesta poduzimale niz mjera: pohranu svih ključeva na sigurno, pečaćenje prostorija u kojima su se nalazile pokojnikove stvari, izradu inventara.⁶⁹ Pometnja i prepirke u crkvenim krugovima nakon smrti nadbiskupa Scottija 1708. pokazale su da državni nadzor u danima prije pogreba odista nije bio ni neumjesan ni suvišan.⁷⁰ Državna su tijela, nadalje, preuzimala na sebe slanje poziva za pogrebne obrede crkvenim uglednicima i gastaldima seoskih bratovština⁷¹ brinula su također o pripremi i uresu prostora⁷² te angažiranju osobe koja će održati pogrebni govor.⁷³

Dan uoči pogreba nadbiskupovo tijelo iznosilo se iz prostorije gdje je bilo privremeno pohranjeno, oblačilo u ruho te izlagalo na odar u nadbiskupskom dvoru.⁷⁴ Pogrebna povorka do crkve u kojoj će pokojnik biti pokopan bila je mnogoljudna i osobito svečana a svaka je skupina nosila svoje križeve. Osnovna pravila o slijedu, koja je postavio Rimski obrednik,⁷⁵ u dubrovačkom ceremonijalu bila su potanko razrađena. Na čelu procesije išli su predstavnici seoskih bratovština, iza kojih je bilo predstavljeno nekoliko gradskih bratovština; iza dominikanaca i franjevac nosio se križ katedrale, uz njenog

⁶⁸ Liječnici (kirurzi i ranarnici) vadili su utrobu i ona se prva pokapala. Leš se zatim premaživao otopinama s travama te odlagao na suho mjesto. Za opis tih postupaka s tijelom nadbiskupa Scottija 1708. v. *Cerimoniale* I, ff. 194rv, 198v. Lagano balzamiranje papinog tijela počelo se provoditi već u srednjem vijeku, jer se pogreb održavao devetog dana po smrti (Agostino Paravicini Bagliani, *Le corps du pape*. Paris: Seuil, 1997: 155-157). Za posmrtnu pripremu papinskog i kardinalskog tijela v. *Caeremoniale Romanum of Agostino Patrizi Piccolomini*. Ridgewood: Gress Press Inc., 1965 (prettisak izdanja Venezia, 1516): 62v, 66v-67r.

⁶⁹ *Cerimoniale* I, ff. 191v, 192v-193r, 197rv

⁷⁰ *Cerimoniale* I, ff. 196r-197r.

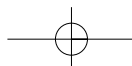
⁷¹ *Cerimoniale* I, ff. 184r-187r, 197v.

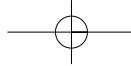
⁷² *Cerimoniale* I, ff. 194r-196r.

⁷³ Prijepisi niza pogrebnih govora za nadbiskupe sačuvani su u rukopisima Knjižnice samostana Male Braće (Mijo Brlek, *Rukopisi Knjižnice Male Braće u Dubrovniku*, I. Zagreb: JAZU, 1952: 173, 219, 241); Zibaldone I, prilog 42, str. 569-581.

⁷⁴ *Cerimoniale* I, ff. 198v-199r.

⁷⁵ *Rituale Romanum*, VI, 3. (*Rituale Romanum Pauli V Pontificis Maximi jussu editum, a Benedicto XIV et a Pio X castigatum et auctum*. Ratisbonae et Romae, 1916: 174)

župnika i gradsko svećenstvo; iza njih a ispred članova kaptola hodali su nadbiskupski tajnik i kancelar; sljedeće mjesto pripadalo je visokim crkvenim dostojanstvenicima - stonskom i trebinjsko-mrkanskom biskupu, mitronosnim opatima i glavaru Sv. Jakova; biskupa koji je vodio obred pratila su dva pomoćnika; iza ovih, predstavnici gradskih bratovština nosili su svijeće a svećenik nadbiskupsko ruho; tek je tada slijedio lijes s pokojnikom, a iza njega koračali su knez i Senat.⁷⁶ Ta se povorka kretala prema mjestu na kojem će nadbiskup biti sahranjen dok njegova obitelj i nasljednici ne odluče hoće li ga prenijeti u kakvu drugu grobnicu.⁷⁷ Državne su vlasti brinule da odar u crkvi bude dostojno urešen.⁷⁸

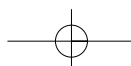
Osim državnih pogreba u Gradu, čiji je tijek opisan u Ceremonijalnoj knjizi, u zbirci obrazaca stonske kancelarije opisan je pogreb stonskog biskupa Frana Sorgia, održan 1800.⁷⁹ Taj se obred u nekim elementima ugledao na pogreb dubrovačkog nadbiskupa, no prilagođen nižem rangu umrloga i skromnijim stonskim prilikama. Osnovna je razlika, međutim, što se tijelo stonskog biskupa nije balzamiralo, već se za "javni pogreb" koristila lutka (*finto cadavere di detto defonto*), slično kao kod kneževog i kancelarevog pogreba u Dubrovniku. U primjeru čiji je opis sačuvan, prvi se dio polaganja pravog tijela u grob proveo odmah dan nakon smrti (30. lipnja), dok je onaj s lutkom odgođen više od mjesec dana, na 10. kolovoza. Biskupovo "pravo" tijelo, odjeveno u franjevačku halju no s insignijama časti koju je nosio, bilo je izloženo na odru u biskupskoj palači. Otuda je krenula i "prva" procesija, u kojoj su sudjelovali franjevci i svećenici biskupije, do crkve samostana Sv. Nikole gdje je pokojnik na uobičajen način pokopan. "Drugi" pogreb s lutkom bio je razrađeniji i sjajniji. Odar u stonskoj stolnici bio je bogato ukrašen epitafima, likovima smrti, pokojnikovim grbom i križem na koplju s crnom smotanom zastavom, okružen s mnogo svijeća. Lutka na odru zastrtom crnim damastom bila je pomno odjevena u biskupsku odoru, uključivši crne rukavice, bijelu mitru i križić na prsima a biskupov šešir bio je položen na uznožje. Pobožni puk dolazio je iskazati počast izloženom biskupskom kipu i pomoliti se. Na zvonjavu stonskih crkava krenula je pogrebna povorka iz franjevačke

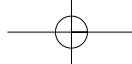
⁷⁶ *Cerimoniale* I, ff. 188v-189r, 193v.

⁷⁷ U Ceremonijalnoj knjizi na nekoliko se mjesta naglašava da se na to mjesto nadbiskup pokapa privremeno (*per modo di deposito*) do odluke obitelji (*Cerimoniale* I, f. 195rv).

⁷⁸ *Cerimoniale* I, ff. 194r-196r.

⁷⁹ Ser. 21.1., sv. 32, f. 142v-144r.

crkve do biskupskog dvora, gdje se pridružilo ostalo svećenstvo i bratovštine iz okolnih naselja. Otuda se išlo do palače stonskog kneza, koji se uključio u procesiju, zajedno s drugim plemićima i uglednim osobama koje su bile u Stonu. Nakon obilaska grada, povorka se vratila u katedralu, gdje se uz odar odslužila misa i zadušnice, čime je obred završio.

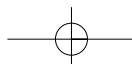
Iz sačuvanih opisa donekle nam je poznat izgled odra pri tim državnim pogrebnim obredima u 17. i 18. stoljeću. Kod jednostavnijih se osnovni žalobni ugođaj postizavao draperijama crne tkanine koje su pokrivale zidove i zastirale odar, te baldahinom od baršuna, ponekad sa zlatnim resama. Odar je stajao na postolju i bio osvijetljen svijećama. Kod svečanijih i pomnije pripremljenih državnih pogreba tim su se osnovnim elementima dodavali uresi i simboli, zavisno o funkciji i rangi onoga za kime se žalilo: grbovi (državni i obiteljski), slikarije s motivima smrti, kipovi i rezbareni ukrasi, višestruko postolje, množina svijeća, pa i ispisani prigodni stihovi. Prilikom pogreba nadbiskupa Scottija 1708. dizajn odra povjeren je čak "državnom arhitektu" Marinu Gropelliju, koji je upravo tada bio zauzet izgradnjom Sv. Vlaha.⁸⁰ Tročlano povjerenstvo Senata od više nacrti koje je Gropelli podnio izabralo je onaj koji će se izvesti i postaviti u dominikanskoj crkvi.⁸¹ Za žurnu izradu složene konstrukcije, ukrašene kipovima, grbovima, cvijećem i drugim izrezbarenim ukrasima, država je mobilizirala dubrovačke drvodjelce i slikare.⁸² Čitav taj "dubrovački rekvizitarij" državnih pogreba nalazimo i u drugim europskim sredinama u baroknom razdoblju, no još daleko bogatiji i sjajniji. Ne samo na zapadnoeuropskim dvorovima, nego i pri duždevom pogrebu, na primjer, oko odra su se dizale ogromne konstrukcije s mnoštvom ukrasa.⁸³ Dubrovačka je Republika, međutim, svoje mrtve ispraćala, doduše, po baroknom ukusu, no ipak s manje raskoši i razmetanja, sukladno duhu suzdržanosti u trošenju državnog novca, te primjereno vlastitom ustroju u kojem je funkcija uvijek važnija od pojedinca.

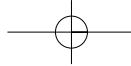
⁸⁰ Kruno Prijatelj, »Barok u Dalmaciji.«, u: Andela Horvat, Radmila Matejčić i Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i dr., 1982: 721-722.

⁸¹ *Cerimoniale* I, ff. 194r, 195r.

⁸² *Cerimoniale* I, ff. 194r, 195v-196r.

⁸³ Na pr. odar dužda Luigija Moceniga 1709. počivao je na visokom postolju, okruženom s šesnaest stupova koji su nosili kupolu s piramidom na vrhu. U tu su konstrukciju uklopljeni brojni kipovi, ukrasi i svijećnjaci. V. Casini, »Cerimoniali.«, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, VII - *La Venezia barocca*, ur. Gino Benzoni i Gaetano Cozzi. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1997: 143-144 i likovni prilog na str. 120.

Na lijepim riječima o pokojniku nije se, međutim, štedjelo. Pogrebni govor brižljivo se pripremao i vlasti su se uvijek trudile navrijeme naći vještog govornika koji će znati govoriti o pokojniku tako da istakne njegov značaj ali istodobno uzveliča stalež i državu kojima je pripadao. Svi ti govori na izvjestan način crpe iz europske baštine rimske *laudatio funebris* i njezinih *topoi*,⁸⁴ no opet nesumnjivo se nastavljaju na domaću tradiciju političkog i prigodničarskog govorništva. Dakako, drugačije se govorilo na kneževom pogrebu a druge je naglaske dobivao govor u pohvalu državnog tajnika ili nadbiskupa. Franjo Marija Appendini, znameniti predavač i pisac, u posmrtnom govoru u počast kneza Orsata Gozze 1798. najprije je biranim riječima prikazao prošlost njegovog roda, zatim istaknuo naobrazbu i široke interese pokojnika, istaknuo njegove vrline na javnim funkcijama, da bi završio pohvalom patricijskom staležu koje je u tim prijelomnim vremenima najljepši primjer uzornog privatnog i javnog života i odanosti domovini.⁸⁵ Pogrebni govor tajniku Đivu Natali Alleti 1743. Vicko Petrović je započeo isticanjem koliki je to gubitak za Republiku, nižući pokojnikove vrline: pouzdanost, oprez, razboritost, žustrinu i marljivost, čudorednost.⁸⁶ U govoru povodom smrti tajnika Điva Facende 1800. Antun Liepopilli je naglasio pokojnikovu pobožnost, marljivost u služenju državi i brigu o zaštiti njenih interesa.⁸⁷ Dakle, unatoč drugačijim naglascima, portreti pokojnika uklapani su u sliku dubrovačkog političkog ideala.

Sudeći po duljini nekih zapisanih primjera, u razdoblju kasne Republike pogrebni govori trajali su četrdesetak minuta, a očito su bili i rado čitanom književnom vrstom, jer su nerijetko sačuvani u više prijepisa.⁸⁸ Putem tog "čvrstog medija" ne samo da je sjećanje na državni pogreb ostajalo dulje živo, nego se i osiguravala trajnost porukama o odanosti državi koje su se provlačile i kroz govor i kroz čitav ritual.

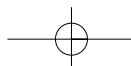
⁸⁴ Josip Lučić, »Posmrtna počasti Ruderu Boškoviću u Dubrovniku.«, u isti: *Dubrovačko povjesno iverje*. Dubrovnik, Matica hrvatska Dubrovnik, 1997: 174, bilj. 19.

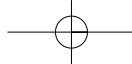
⁸⁵ B. 243 (Knjižnica samostana Male Braće). Prema Brlekovom inventaru, sadržan je i u rukopisnoj zbirci govora, 221, str. 65-74 (M. Brlek, *Rukopisi*: 219). Appendini je angažiran odlukom Malog vijeća (Acta Minoris Consilii, sv. 112, f. 95v).

⁸⁶ *Zbirka Bizarro*, D.a.20, str. 148-156 (Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku).

⁸⁷ 1761/XVI (Knjižnica samostana Male Braće).

⁸⁸ Pogrebni govor Bernarda Zamagne na zadušnicama Ruderu Boškoviću tiskan je čak na državni trošak. Potanje o tome i o sadržaju v. J. Lučić, »Posmrtna počasti«: 170-174.

Kao što smo vidjeli, u 18. stoljeću pri pogrebima kneza Republike, državnog tajnika i stonskog biskupa počele su se koristiti lutke. Uvođenje kipa u dubrovačke posmrtno-rituale, međutim, nije bila potpuna novost. Izgleda da se takva lutka izrađivala u Dubrovniku već za zadušnice vladarima i stranim uglednicima u 2. polovici 15. stoljeća.⁸⁹

Pokojnikov lik u Dubrovniku izrađivao se u vosku,⁹⁰ a crte lica bile su vjerne jer su se prenosile pomoću posmrtno-rituale maske,⁹¹ kao i drugdje u Europi u to doba.⁹² Lutka je bila odjevena u službenu odoru (kneževsko ruho sa stolom, tajnikova toga, ruho stonskog biskupa) i nosila je simbole svoje službe (kneževski prsten pečatnjak, tajnikov pečat, biskupske insignije).

Povjesničari i antropolozi koje su istraživali pojavu pogrebnih kipova iznijeli su različite interpretacije uzroka i značenja njihovog uvođenja. Neki su naglašavali praktične razloge: zbog nedovoljnog poznavanja metoda balzamiranja u srednjem vijeku, tjelesno raspadanje moglo se odgoditi samo nekoliko dana a zamjenom leša voštanim kipom dobivalo se na vremenu za pripremu pogrebne ceremonije.⁹³ Drugi su, pak, isticali da su lutke koje vjerno predstavljaju pokojnika, omogućavale pomno oblikovanje prijelaznih rituala ispunjenih važnim porukama o prijenosu vlasti i kontinuitetu.⁹⁴ Kipovi koji u pogrebnim ritualima predstavljaju pokojnika javljaju se u različitim razdobljima i kulturama (na pr. antička Grčka i Rim, civilizacija Inka).⁹⁵ U europskim zemljama kasnog srednjovjekovlja i ranog modernog razdoblja takva se praksa najprije uspostavila pri vladarskim pogrebima u Engleskoj (1327.),

⁸⁹ Anonimna kronika spominje *una imagine fata* prigodom navodnog pogreba bosanskog kralja Stjepana 818. (*Annales Ragusini anonymi*, izd. N. Nodilo. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XIV. Zagreb: JAZU, 1883: 17). Zdenka Janeković Römer s pravom ističe da kroničar iz 15. stoljeća ovdje u legendu o kralju Stjepanu ubacuje opis sprovoda iz svog vremena (*Okvir slobode*: 312).

⁹⁰ *Cerimoniale* I, ff. 119r, 120v.

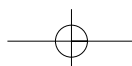
⁹¹ Francesco Maria Appendini, *Notizie istorico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, II. Ragusa, 1803: 195.

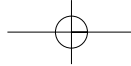
⁹² R. E. Giesey, *The Royal Funeral Ceremony*: 2-4, 13; B. Mazzarotto Tamassia, *Le feste veneziane*: 225; M. Casini, *I gesti del principe*: 106, bilj. 130.

⁹³ R. E. Giesey, *The Royal Funeral Ceremony*: 17-28; M. Casini, *I gesti del principe*: 106, bilj. 130.

⁹⁴ Carlo Ginzburg, *Occhiacci di legno: Nove riflessioni sulla distanza*. Milano: Feltrinelli: 84-89; za obrede u kojima se s lutkom postupa kao sa živim stvorom v. R. E. Giesey, *The Royal Funeral Ceremony*: 5, 149-150.

⁹⁵ C. Ginzburg, *Occhiacci di legno*: 84-86.

transplantirana je u Francusku (1422.), no u tim se sredinama i relativno rano povukla (početkom 17. st.).⁹⁶ Prvi pogrebni kip u Veneciji izrađen je, koliko se zna, 1485. kada je Giovanni Mocenigo umro od kuge; taj se postupak nakon toga povremeno ponavljao po oporučnoj želji pokojnika, da bi se konačno ustalio kao dio državnog ceremonijala pri duždevom pogrebu 1612.⁹⁷ Na medičejskom dvoru u Firenzi kip se koristio barem od 1537.⁹⁸ Izgleda da su ovdje u pitanju, međutim, odvojene tradicije, s različitim motivima i simbolikom.⁹⁹ Dok su u Engleskoj, Francuskoj pa i Firenzi, kao i u Rimu, lutke simbolizirale neumrlu političku supstancu te nosile poruku političkog kontinuiteta i legitimnog prijenosa vlasti,¹⁰⁰ u Veneciji, a i Dubrovniku to uopće nije bilo potrebno naglašavati jer u pitanju nisu bili vladari u institucionalnom smislu riječi, već izabrani dužnosnici. Njihovom smrću sustav vlasti nije bio "obezglavljen" ni suočen s borbom za očuvanje, već je nastavljao djelovati po ustaljenim obrascima, smireno čekajući novog poglavara. Dvije republike koristile su kipeve iz ritualnih i ceremonijalnih potreba zajednice, no bez onog političkog naboja kakav je postojao u monarhijama i srodnim oblicima vladavine. Uostalom, u Dubrovniku je lutka "nastupala" i pri pogrebu najvišeg administrativnog službenika, gdje nikakva politička vlast nije bila u igri. No, dok je smrću mletačkog dužda ipak završavalo dugogodišnje razdoblje, funkcija dubrovačkog kneza bila je posve efemerna pa uopće nije bilo potrebno isticati da smrću kneza nije pomućen dubrovački državni bitak. Ta se razlika na zanimljiv način može iščitati iz ritualnih postupaka s poglavarevim prstenom pečatnjakom. U Veneciji je na njemu stajao obiteljski grb, nakon duždeve smrti obredno se lomio a krhotine predavale srođnicima.¹⁰¹ U Dubrovniku pečat nije imao nikakvu osobnu oznaku i nakon kneževe smrti ritualno se skidao s ruke da bi bio predan sljedećem knezu. Ceremonijal s prstenom u Veneciji je označavao završetak jednog razdoblja i početak novog a u Dubrovniku samo to da će funkciju poglavara preuzeti drugi.

⁹⁶ R. E. Giesey, *The Royal Funeral Ceremony*: 81-85 i 91-104; Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*. Princeton: Princeton University Press, 1981: 421.

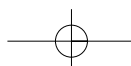
⁹⁷ E. Muir, *Civic ritual*: 273, bilj. 69; M. Casini, *I gesti del principe*: 106, bilj. 130.

⁹⁸ M. Casini, *I gesti del principe*: 89.

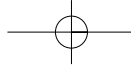
⁹⁹ Muir smatra da je ritual duždevog pogreba izrastao na domaćoj tradiciji (*Civic ritual*: 264).

¹⁰⁰ O tome potanko E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*: 419-437.

¹⁰¹ E. Muir, *Civic ritual*: 270-271.

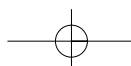

Posebno je pitanje zašto su se u Dubrovniku i drugdje koristile lutke umjesto da se smrt iskaže apstraktnim ili barem manje doslovnim ritualnim rječnikom (zatvoreni prazan lijes, goli odar). Za odgovor bitno je prisjetiti se običaja izlaganja pokojnika u otvorenom lijesu, koji je i u Dubrovniku bio ukorijenjen.¹⁰² Kip je uveden, po mom mišljenju, da bi se od kontinuiteta i tradicije - toliko važnih za uspjeh rituala - čim manje odstupilo. Prijelaz s pravog tijela na lutku bio je iz te perspektive "mekši" nego uvođenje potpuno novog simboličnog koda a i moglo se nastaviti s provođenjem nekih obrednih čina (skidanje prstena), koji bi inače morali biti ukinuti.

Budući da u dubrovačkom institucionalnom ustroju nije smrću kneza u funkciji dolazilo ni do kakve ozbiljnije poremetnje ni trajnijeg zastoja, nije bilo potrebno kroz pogrebni ritual legitimirati prijenos vlasti ni "lijepiti" kakve rascjepe u državnom aparatu. Međutim, knežev (a u nešto manjoj mjeri i tajnikov) pogreb bio je vrlo vrijedna ritualna prigoda za promociju drugih vrijednosti, poput stabilnog društvenog sloga jasne hijerarhije, uzdizanje funkcije iznad pojedinca, ali i javnog priznanja za odanu službu. Zamjenom tijela pogrebnom lutkom ceremonijal se mogao, bez vremenskog pritiska, potpunije domisliti i razviti, pa je to osnovni razlog ovakve njegove transformacije u 18. stoljeću.

---

¹⁰² Z. Janeković-Römer, *Okvir slobode*: 312. U Firenzi u 15. stoljeću određeno je da se u otvorenom lijesu smiju nositi samo vitezovi i doktori (potonji možda i zato što su po pravnoj doktrini položajem izjednačeni s milites); vidi: M. Casini, *I gesti del principe*: 75.

STATE FUNERALS IN DUBROVNIK (17TH-18TH CENTURY)

NELLA LONZA

Summary

The author examines seventeenth and eighteenth century ceremonial funerals of various officials of the state (rector, state secretary), and the Church (archbishop of Dubrovnik, bishop of Ston). She points to the transformation these funerals experienced in the middle of the eighteenth century, being divided into a private and public ceremony. By examining the role of effigy in the rite, the author highlights the complexity and theatrical aspect of the ceremony. Drawing a parallel with similar practices elsewhere in Europe, the author pinpoints and interprets the particularities of the state funerary ritual of Dubrovnik, emphasizing their significance in creating a genuine picture of the political establishment and social order.